

УДК 373.2:140.8

Раїса Пріма

Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID ID 0000-0002-3278-1900

Дмитро Пріма

Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID ID 0000-0002-2102-9932

Катерина Десятник

Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID ID 0000-0001-9804-2863

Наталія Ольхова

Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID ID 0000-0003-0006-4242

Руслана Рославець

Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID ID 0000-0003-4564-4208

DOI 10.24139/2312-5993/2020.09/396-404

ФОРМУВАННЯ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ В ДІТЕЙ 5-8 РОКІВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Метою статті є аналіз деяких теоретичних аспектів формування світосприйняття в дітей 5-8 років. У статті використано методи дослідження: теоретичні (аналіз філософської, педагогічної, психологічної літератури); інтерпретаційно-аналітичний метод, узагальнення. Наголошено, що вік 5-8 років – період, коли виникає перший «схематичний абрис» цілісного дитячого світогляду, розвивається довільна поведінка та самосвідомість, формується здатність до світосприйняття оточуючої дійсності, закладається фундамент оптимістичного світобачення та світорозуміння; формуються уявлення дитини про себе, своє місце в світі. Внесено уточнення щодо трактування понять «світосприймання», «світосприйняття», «світогляд», крізь призму дефініціювання яких проаналізовано деякі теоретичні аспекти формування світосприймання в дітей 5-8 років. Узагальнено, що дитяче світосприйняття – складний, систематизований процес пізнання й перетворення у свідомості дитини процесів та явищ довкілля, на ґрунті чого починає формуватися власне ставлення до оточуючого світу, визначення свого місця в ньому.

Ключові слова: *свідомість, світобачення, світосприймання, світосприйняття дитини, світогляд, цілісна картина світу.*

Постановка проблеми. В умовах високих інформаційних технологій, надзвичайної інтенсивності життя, плінності суспільних пріоритетів формується нове гуманітарне світосприйняття, що не лише відображає глобальні процеси, які відбуваються в суспільстві – інтеграція в усіх сферах людського життя, прискорення темпу змін у соціокультурному середовищі, розширення можливостей комунікації між людьми, але й характеризується цілісністю, динамічністю, трансформацією цінностей, спрямованістю особистості на діалог і взаємодію в соціумі, зміною світоглядної позиції людей.

Сьогодні, наголошує О. Кононко, змушує зростаючу особистість вирішувати життєві завдання високої новизни й складності, актуалізує

необхідність поводитися компетентно в багатоваріантному світі, кваліфікувати події життя за ступенем їх значущості, безпеки, корисності. Все це посилює важливість формування в особистості, починаючи з дошкільного дитинства, свідомого ставлення до життя, умінь виділяти, кваліфікувати, запам'ятовувати та збагачувати свій індивідуальний досвід новою інформацією (*Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення: навчально-методичний посібник*, 2013). Світобачення особистості, її світосприйняття визначає зміст і форму власної життєвої позиції, характер стосунків з людьми, цілі та ідеали.

У площині психолого-педагогічної науки серед фундаментальних проблем, які потребують нагального вирішення, особливо затребуваними нам видаються питання, пов'язані з формуванням світосприйняття в дітей передшкільного і молодшого шкільного віку – 5-8 років у контексті забезпечення процесу перспективності й наступності між дошкільною та початковою ланкою, що, своєю чергою, потребує від дошкільної освіти кваліфікованої підготовки дитини до майбутнього навчання в школі, формування світосприйняття оточуючого світу та його взаємозв'язків.

Ми виходимо з того, що дошкільний вік є базовим у формуванні особистості дитини, позаяк відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту» заклад дошкільної освіти забезпечує різнобічний розвиток дитини, сприяє набуттю нею життєвого соціального досвіду, а вагомими науковими підвалинами Базового компонента дошкільної освіти є формування способів пізнання дошкільника, розуміння й відображення внутрішньої (психічної) та зовнішньої (Всесвіт) картини світу. Місією ж початкової школи є різнобічне використання досягнень дошкільного періоду. Концепцією Нової української школи декларується: виховний процес має стати невіддільним складником усього освітнього процесу, проходячи наскрізно як через навчальні предмети, так і систему позакласної, позашкільної роботи та орієнтуватися на загальнолюдські цінності, зокрема: морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей); соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) (*Концепція «Нова Українська школа»*, 2016).

Відзначимо, вік 5-8 років – це той віковий період, коли виникає перший «схематичний абрис» цілісного дитячого світогляду, розвивається довільна поведінка та самосвідомість, формується здатність до світосприйняття оточуючої дійсності, закладається фундамент

оптимістичного світобачення та світорозуміння; формуються уявлення дитини про своє місце у світі, про себе минулого – теперішнього – майбутнього як підтвердження становлення підвалин своєї життєвої позиції, сформованої на основі власного світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив наявність наукових розвідок, що розкривають проблему становлення і розвитку світосприйняття (Є. Артем'єва, І. Біла, Г. Берулава, Р. Грановська, В. Діденко, Г. Кондратенко, Д. Леонтьєв, Ю. Мойсеєнко, В. Петухов, С. Рубінштейн, В. Табачковський, М. Холодна та ін.), де поняття «світосприйняття» розглядається як сприймання особистістю навколишнього світу, дійсності; сукупність думок, почуттів дитини як реакція на оточуючий світ (Діденко та Табачковський, 2002); становлення внутрішньої картини світу дошкільника (Т. Піроженко, С. Ладивір, О. Вовчик-Блакитна та ін.); світобачення дітей (О. Кононко, В. Луценко, С. Нечай, З. Плохій, О. Сидельникова, В. Старченко, О. Терещенко, О. Шелестова, Л. Якименко); світоглядні уявлення як базові знання дитини про світ, про себе, про закони взаємодії в соціумі (Н. Гавриш, О. Кононко, І. Куліковська, В. Русевич); специфіку формування світосприйняття в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (І. Біла, Г. Бурменська, О. Нефедова, Л. Шелестова, С. Якименко та ін.)

Метою статті є аналіз деяких теоретичних аспектів формування світосприйняття в дітей 5-8 років.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети було використано комплекс методів, а саме: методи аналізу та синтезу, порівняльний, термінологічний аналіз та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Як слушно відзначає І. Біла, перші сприймання, трактування оточуючої дійсності, світу починаються з вражень, які дитина отримує від спілкування з дорослими, довколишнім оточенням. Поступово в дитини формується своє, власне світосприймання, яке дозволяє бачити світ, відкривати свої, невидимі іншим точки, кути, площини зору, будувати образи, візуальні конструкції, обирати серед них пріоритетні, що в подальшому визначатиме її світобачення, світогляд, життєвий шлях (Біла, 2013). Ми погоджуємося з думкою вченої, що в кожній дитини таким чином вибудовується своя власна «призма» світосприймання, яка відповідає соціальному буттю, життю, яке проживає малюк у дошкільному закладі, у сімейному колі, у початковій школі. Чим більш емоційніше, яскравіше буде входження дитини в систему

взаємовідносин з оточуючою дійсністю, тим продуктивніше буде здійснюватися процес формування світосприйняття, зокрема, 5-8 років.

В аспекті окресленої проблеми вважаємо за необхідне внести деякі уточнення щодо дефініцій понять «світосприймання», «світосприйняття», «світогляд». Цілком очевидно, що розкриття природи означених понять пов'язано з характеристикою їх першої частини – «світ». Так, за Новим тлумачним словником української мови «світ» (у другому значенні) – сукупність усіх форм матерії як єдине ціле; всесвіт; окрема частина всесвіту; людське суспільство, об'єднане певними соціальними, культурно-історичними та етнографічними ознаками; певна галузь, сфера явищ природи (*Новий тлумачний словник української мови, 2008*).

Заслуговує на увагу думка С. Кримського та В. Кузнєцова, згідно з якою світ є найвищою формою систематизації знань, порядком буття та характеризується гармонією як єдністю буття й умовою цієї єдності (Крымский, 1983).

У довідкових виданнях світосприймання характеризується як сприймання людиною навколишнього світу, дійсності; сукупність думок, почуттів людини як реакція на навколишній світ. Щодо поняття «світосприйняття», то воно розглядається як система уявлень людини про світ, місце людини у світі, відношення людини до світу та до самої себе. Суттєво, що світосприйняття містить знання, переконання, цінності, ідеали, організовані в єдину систему, центровану на уявленнях людини про себе.

За словником-довідником «Дошкільна освіта», світогляд – форма самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює й оцінює навколишню дійсність як світ власного буття та діяльності, визначає і сприймає своє місце та місію. Світогляд складають узагальнені уявлення про світ і саму людину, про перебіг подій у світі, про сенс існування тощо, а також система переконань, принципів та ідеалів. Звертається увага на те, що світогляд формується внаслідок практичного освоєння людиною духовної культури суспільства (науки, літератури, мистецтва), у якому панують політичні, моральні, естетичні, правові, філософські, релігійні погляди, а також духовні почуття – громадянські, моральні, естетичні, на які спираються віра й переконаність у реальності відповідних ідеалів (*Дошкільна освіта: словник-довідник, 2010*). Вочевидь, світогляд є основою формування цілісності уявлень дітей про довколишній світ.

Світогляд, згідно з Українським педагогічним словником, є формою суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та

оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає і сприймає своє місце та призначення в ньому (Гончаренко, 1997, с. 291).

Як бачимо, в основі цілісної картини світу та світосприйняття лежать процеси сприйняття, пізнання та відображення в різних видах і продуктах діяльності. Зауважимо, пізнання, з філософської позиції – це процес творчої діяльності дитини щодо освоєння дійсності, що формує знання про неї (включаючи і знання про саму людину), на основі яких виникають цілі й мотиви людських дій; суспільно-історичний процес здобування, нагромадження і систематизації знання про природу, суспільство, людину та її внутрішній світ. В узагальненій формі пізнання подається як процес взаємодії суб'єкта і об'єкта. Відображення ж характеризує здатність матеріальних об'єктів у процесі взаємодії з іншими об'єктами відтворювати у своїх структурах деякі особливості і риси явищ, які впливають на них. Компонентами процесу відображення може бути взаємодія дитини та досліджуваного нею об'єкта, а його результат виявляється в тому, як дитина сприймає, бачить, розуміє довколишній світ та виражає це у своїх іграх, малюнках, спілкуванні з іншими людьми (*Словник-довідник*, 2018).

Крізь призму саме такого дефініціювання ключових понять проаналізуємо деякі теоретичні аспекти формування світосприймання в дітей 5-8 років.

Передусім, звертаємо увагу на те, що ще з раннього віку дитина, засвоюючи початкові понятійні форми (категорії), змінює тим самим свою мисленнєву діяльність, характер взаємин зі світом і ставлення до нього. Це впливає на дитячий світогляд (систему поглядів на світ та своє місце в ньому), сприяє розвитку інтелектуальних, емоційних, моральних цінностей. Автори навчально-методичного посібника «Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення» відзначають, що категоріальне знання перетворює дитину на дослідника, відкривача чогось нового, невідомого. Завдяки цьому недиференційоване, злине, нечітке уявлення про світ та себе набуває більшої ясності, цілісності, системності. Це дозволяє малюкові, з одного боку, диференціювати сприйняті образи, а з іншого – завдяки аналітико-синтетичній діяльності встановлювати в оточуючому світі важливі зв'язки й залежності. Елементарне, проте категоріальне бачення світу допомагає підростаючій особистості розумно вирішувати в нових, невизначених та конфліктних ситуаціях. Уміння дитини дошкільного віку диференціювати свої життєві враження на реальні та уявні, зовнішні і внутрішні – важлива складова пізнавальної культури особистості.

У контексті порушеної проблеми конструктивним є те, що психологи розглядають сприйняття як цілісне відображення предметів та явищ під час їхнього безпосереднього впливу на органи чуттів. Вочевидь, сприйняття є чуттєвим відображенням об'єктивної реальності, яка існує незалежно від свідомості, на основі впливу її на органи чуттів. Це усвідомлення чуттєво даного предмета чи явища. У сприйманні дитиною даний світ людей, речей, явищ, наповнений певним значенням і включений у багатоманітність відношень, які створюють осмислені ситуації, свідками й учасниками яких є сама дитина (Варій, 2007).

Нам видається, що слід згадати Л. Виготського, який обстоював думку про те, що на ранніх етапах онтогенезу світогляду передує «світодійство» (російською – «миродействие»), вочевидь, розуміючи під цим спосіб виявлення дитиною свого ставлення до оточуючого світу. На підтвердження цієї тези у праці «Развитие личности и мировоззрения ребенка» вчений узагальнює: «Таким чином, ми вкладаємо в термін «світогляд» чисто об'єктивне значення того способу ставлення до світу, який є в дитини» (Выготский, 1983, с. 315).

Ми солідарні з вітчизняними вченими (Якименко, 2017; Гончаренко, 1997), які наголошують на тому, що у процесі формування світогляду складається індивідуальність дитини, її переконання, світоглядні погляди й життєва позиція; у результаті осмислення, інтерпретації детермінантів оточуючого світу та свого ставлення до нього, такі погляди стають фундаментом духовної культури особистості.

Існує думка (Обухова, 2008), що світогляд є основою *свідомості*, способом усвідомлення дійсності, ціннісним ставленням, показником особистісної зрілості. Світогляд як загальне розуміння світу та ціннісне ставлення до нього визначає буденну, міфологічну, наукову або релігійну орієнтацію зростаючої особистості; зумовлює характер її діяльності, впливає на норми поведінки, життєві прагнення, смаки та інтереси.

Цілком обґрунтованим вважаємо твердження С. Якименко: «Пізнання дитиною самої себе створює те, що ми називаємо *самосвідомість*, включає в себе свідомість, але не є механічною сумою останньої, оскільки містить у собі те, що становить її. Самосвідомість вище свідомості. Духовно-творче об'єднання свідомості та самосвідомості утворює світогляд дитини. Елементи свідомості (знання навколишньої дійсності) присутні у світогляді в систематизованому та узагальненому вигляді, а самосвідомість (усвідомлення цих знань і самого себе, свого «Я») органічно вписується в систему власних знань» (Якименко, 2017).

У площині вищевикладеного цілком правомірно стверджувати, що світосприйняття дитини формується на основі цілісної картини світу, яке згодом стане підґрунтям для дитячого світобачення як відображення внутрішнього погляду дитини на світ у його цілісності, різноманітності; усвідомлення значення світу у своєму житті; як здатність побачити в ньому головне, відчутти, відкрити для себе всі його основні «сюжети», збагатити свої життєві уявлення, враження, досвід; зрозуміти сенс і цінність світу, значення самого себе для оточуючих людей, щоб, правильно в ньому орієнтуючись, знайти власне місце, конструктивно вирішити проблеми.

З урахуванням того, що в педагогічній психології світосприйняття розглядається як процес освоєння соціального світу дитиною, є підстави стверджувати, що дитячий світогляд ще не склався повною мірою, позаяк наявність світогляду (що розуміється як система високо раціоналізованих уявлень про своє «Я» й оточуючий світ, стійка диспозиція ціннісних орієнтацій) характеризує зрілу, сформовану особистість дорослої людини. Щодо дитини, зокрема 5–8 років, світогляд як цілісна гармонійна система поглядів, відносин, розуміння оточуючого соціального й природного світу, особистого «Я» ще не сформований (Якименко, 2017). Саме тому в руслі даного вікового етапу як процес пізнання та осягнення світу, що включає свідоме і несвідоме в психіці та поведінці людини, вивчається саме світосприйняття дитини 5-8 років.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Отже, резюмуючи викладене вище, цілком правомірно стверджувати, що світосприйняття дитини 5-8 років є виразним джерелом щодо формування досвіду пізнання, образів світу, наочних уявлень дитини про світ. Дитяче світосприйняття – складний, систематизований процес пізнання й перетворення у свідомості дитини процесів та явищ довкілля, на ґрунті чого починає формуватися власне ставлення до оточуючого світу, визначення свого місця в ньому. *Перспективи подальших розвідок* лежать у площині вивчення інших аспектів сутнісної характеристики феномену світосприйняття як базисної компоненти формування світогляду дитини.

ЛІТЕРАТУРА

- Біла, І. М. (2013). Світосприйняття: основи і передумови у дошкільному віці. *Актуальні проблеми психології, Т. VI: Психологія розвитку дошкільника, Вип 9*, 4-13 (Bila, I. M. (2013). World perception: basics and prerequisites in preschool age. *Current problems of psychology. Vol. VI: Psychology of preschool development, Issue 9*, 4-13).
- Варій, М. Й. (2007). *Загальна психологія*. Київ (Varii, M. Y. (2007). *General Psychology*. Kyiv).
- Выготский, Л. С. (1983). *Развитие личности и мировоззрения ребенка. Собр. соч.: В 6 т.* М.: Педагогика. Т. 3 (Vyhotskyi, L. S. (1983). *Development of the child's personality and worldview. Collection of works: In 6 vols.* М.: Pedagogy. Vol. 3).

- Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. К.: Либідь (Гончаренко, С. У. (1997). *Ukrainian pedagogical dictionary*. K.: Lybid).
- Діденко, В., Табачковський, В. (2002). *Світогляд. Філософський енциклопедичний словник*. К.: Абрис (Didenko, V., Tabachkovskiy, V. (2002). *Outlook. Philosophical encyclopedic dictionary*. K.: Abris).
- Дошкільна освіта: словник-довідник* (2010). Запоріжжя: ЛІПС ЛТД (*Preschool education: a dictionary-reference book* (2010). Zaporizhzhia: LIPS LTD).
- Енциклопедія освіти Академії педагогічних наук України* (2008). Київ: ЮрінкомІнтер (*Encyclopedia of Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine* (2008). Kyiv: YurinkomInter).
- Концепція «Нова Українська школа» (*The concept of the "New Ukrainian School"*). Режим доступу: shkola-compressed.pdf.
- Крымский, С. Б. (1983). *Мировоззренческие категории в современном естествознании*. Київ (Крымский, С. Б. (1983). *Worldview categories in modern natural science*. Kyiv).
- Новий тлумачний словник української мови* (2008). Т. 3. К.: Аконіт (*New explanatory dictionary of the Ukrainian language* (2008). Vol. 3. K.: Aconite).
- Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія»* (2018). Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова (*Dictionary-reference book for preparation for practical classes and independent work on the subject "Philosophy"* (2018). Kharkiv).
- Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення* (2013). К.: Імекс-ЛТД (*We form a holistic worldview in older preschoolers* (2013). K.: Imex-LTD).
- Якименко, С. І. (2017). *Формування світогляду у старших дошкільників та молодших школярів в освітньо-інтегрованому середовищі: теорія і практика*. Київ: СЛОВО (Yakimenko, S. I. (2017). *Formation of worldview in senior preschoolers and junior schoolchildren in an educational and integrated environment: theory and practice*. Kyiv: SLOVO).

РЕЗЮМЕ

Прима Раиса, Прима Дмитрий, Десятник Екатерина, Ольхова Наталия, Рославец Руслана. Формирование мировосприятия у детей 5-8 лет: теоретические аспекты.

Целью статьи является анализ некоторых теоретических аспектов формирования мировосприятия у детей 5-8 лет. В статье использованы методы исследования: теоретические (анализ философской, педагогической, психологической литературы), интерпретационно-аналитический метод, обобщение. Отмечено, что возраст 5-8 лет – период, когда возникает первый «схематический абрис» целостного детского мировоззрения, развивается произвольное поведение и самосознание, формируется способность к мировосприятию окружающей действительности, закладывается фундамент оптимистического мировоззрения и миропонимания; формируются представления ребенка о себе, своем месте в мире. Внесены уточнения относительно трактовки понятий «мировосприятие», «мировоззрение», сквозь призму дифиниционирования которых проанализированы некоторые теоретические аспекты формирования мировосприятия у детей 5-8 лет. Обобщено, что детское мировосприятие – сложный, систематизированный процесс познания и преобразования в сознании ребенка процессов и явлений окружающей среды, на почве чего начинает формироваться собственное отношение к окружающему миру, определение своего места в нем.

Ключевые слова: сознание, мировоззрение, мировосприятие, мировоззрение ребенка, целостная картина мира.

SUMMARY

Prima Raisa, Prima Dmitro, Desiatnyk Kateryna, Olkhova Natalia, Roslavets Ruslana. Formation of world perception in 5-8-year-old children: theoretical aspects.

The purpose of the article is to analyze some theoretical aspects of the formation of worldview in children 5-8 years. The article uses research methods: theoretical (analysis of philosophical, pedagogical, psychological literature); interpretive-analytical method, generalization. It is emphasized that the age of 5-8 years – the period when there is the first “schematic outline” of a holistic children’s worldview, develops arbitrary behavior and self-awareness, forms the ability to perceive the surrounding reality, lays the foundation of optimistic worldview; the child’s ideas about himself, his place in the world are formed. Clarifications have been made on the interpretation of the concepts of “worldview”, “world perception”, through the prism of which we will analyze some theoretical aspects of the formation of worldview in children of 5-8 years old. World perception is characterized as a person’s perception of the world around him, reality; a set of thoughts, feelings of man as a reaction to the world. It is established that the child’s worldview is formed on the basis of a holistic picture of the world, which will later become the basis for children’s worldview as a reflection of the child’s inner view of the world in its integrity, diversity; awareness of the importance of the world in his life; as the ability to see in it the main thing, to feel, to discover all its main “plots”, to enrich one’s life ideas, impressions, experience; to understand the meaning and value of the world, the meaning of oneself for the people around him, to, correctly navigating in it, find one’s own place, constructively solve problems. It is generalized that the worldview of a child of 5-8 years old is a clear source for the formation of the experience of cognition, images of the world, visual ideas of the child about the world. Children’s worldview is a complex, systematized process of cognition and transformation in the child’s mind of processes and phenomena of the environment, on the basis of which begins to form his own attitude to the world around him, to determine his place in it.

Key words: consciousness, worldview, world perception, world perception of a child, holistic picture of the world.